

ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ

**Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΔΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ***

Πρόλογος

Μεταξύ της 29ης Νοεμβρίου και της 8ης Δεκεμβρίου 1995 πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη η “Α΄ Οργανωτική Συνέλευση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού” (Σ.Α.Ε.). Τα αποτελέσματα της Συνέλευσης συνοψίστηκαν σ’ ένα ψήφισμα, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι ο υπερτονισμός της εκκλησίας και των ελληνορθόδοξων αξιών, του έθνους, των εθνικών θεμάτων και των εθνικών αξιών.

Στις πρώτες κιόλας αράδες του ψηφίσματος αναφέρεται ότι: *“Η συνέχιση της αगाστής συνεργασίας εκκλησίας και έθνους αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για το μέλλον των νέων γενεών, που γεννημένες μακριά από τη γη των προγόνων τους, αγωνιούν για την διατήρηση των εθνικών και θρησκευτικών μας αξιών”.*

“Πιστεύουμε ότι οι κοινές πολιτιστικές αξίες και παραδόσεις, η ελληνική γλώσσα και η ορθοδοξία αποτελούν το συνεκτικό ιστό του οικουμενικού Ελληνισμού των 17 εκατομμυρίων ανά την υφήλιο. Ο ουσιαστικός συντονισμός που δρομολογεί σήμερα το ΣΑΕ αποβλέπει στην ενδυνάμωση της οικουμενικότητας του Ελληνισμού και στην αναβάθμιση των μεγάλων δυνατοτήτων του για την αντιμετώπιση των προκλήσεων εν’ όψει του 21ου αιώνα”.

Μεταξύ της 5ης και της 8ης Ιουλίου του 1996 πραγματοποιήθηκε στην Κω ένα συνέδριο με τίτλο: «Ο Ελληνισμός της Διασποράς: Προβλήματα και Προοπτικές».

Σ’ αυτό το συνέδριο μια νεαρή δασκάλα, η οποία ήταν γέννημα και θρέμμα της Αυστραλίας και δίδασκε την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό σε μαθητές ελληνικής καταγωγής σ’ αυτήν τη χώρα, εντυπωσίασε το ακροατήριο με την εισήγησή της, από την οποία σταχυολογώ ορισμένα αποσπάσματα: *“Από τη μακρινή Αυστραλία σας φέρνω το χαιρετισμό της ελληνοαυστραλιανής νεολαίας. Είμαι πολύ συγκινημένη που πατά τα άγια χόματα των προγόνων μου, γιατί είμαι παιδί Ελλήνων μεταναστών”*, ήταν η πρώτη της φράση.

Και συνέχισε σε άλλα σημεία της εισήγησής: *«Θα ήθελα να σας μεταφέρω νοερά, στην μακρινή Αυστραλία, να δείτε πόσο υπέροχα συνεχίζεται η Ελληνική κληρονομιά. Είναι αδύνατο να περιγράψω τη συγκίνησή μου όταν βλέπω τη γαλανόλευκη να κυματίζει στις εθνικές μας εορτές, τα παιδιά στην παρέλαση με τη λάμψη στα μάτια, και τα λόγια, «Σε γνωρίζω από την κόψη του σπαθιού την τρομερή» ν’ ακούγονται σε κάθε γωνιά της Μελβούρνης (...)*

“Η παρουσία του Ελληνικού στοιχείου είναι ολοφάνερη, οι εκκλησίες μας υπάρχουν σε κάθε γειτονιά της Μελβούρνης. Η Ορθοδοξία δραστήρια, δυναμική συσπειρώνει τον Ελληνισμό και συμπαραστέκεται στους νέους (...)

* Το παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα πρακτικά του συνεδρίου της WAER, τα οποία εκδόθηκαν με επιμέλεια της Α.Υ. Rigas (1999). Η δημοσίευση της εισήγησης και στην ελληνική γλώσσα σ’ ένα άλλο έντυπο κρίθηκε σκόπιμη για τρεις κυρίως λόγους: α) για να γίνει η εισήγηση προσπελάσιμη και σε ένα άλλο αναγνωστικό κοινό, β) για να αποκατασταθεί το λάθος που έγινε στη μετάφραση του κειμένου από την Ελληνική στην Αγγλική, όπου ο όρος “εθνική ταυτότητα” αποδόθηκε ως “ethnic identity” αντί “national identity” και γ) επειδή αυτό το κείμενο αποτελεί προπομπό μιας σειράς άλλων κειμένων του συγγραφέα τα οποία αφορούν στην εθνοπολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων της διασποράς και στη σημασία της για την εκπαίδευση.

Ο κύριος στόχος που μας ενώνει, είναι η διατήρηση της Ελληνικής γλώσσας. Το πιο ευαίσθητο σημείο είναι: Πώς θα κατορθώσουμε να κρατήσουμε, ζωντανό, το ενδιαφέρον του παιδιού, για να μη χαθεί αυτή η πανάρχαια, πανέμορφη γλώσσα”.

Και έκλεισε την εισήγησή της λέγοντας: “Βαρύτιμη, λοιπόν, η κληρονομιά μας. Η Ελλάδα μας δεν είναι απλά μια πατρίδα. Είναι σύμβολο πολιτισμού. Ζητούμε τη συμπαράσταση όλων, τη σοφία των μεγάλων και τον ενθουσιασμό των νέων, για να μείνει αυτός ο υπέροχος πολιτισμός ΑΓΓΙΧΤΟΣ”.

Δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει κανείς ότι μεταξύ των δύο κειμένων υπάρχει στενή ιδεολογική συγγένεια, παρόλο που το πρώτο είναι το απόσταγμα μιας κορυφαίας συλλογικής διαδικασίας (της Συνέλευσης του ΣΑΕ) και το δεύτερο αποτελεί έκφραση των προσωπικών συναισθημάτων και πεποιθήσεων της νεαρής δασκάλας.

Και τίθεται το ερώτημα, τι είναι αυτό που μεσολαβεί μεταξύ του μακροεπίπεδου, στο οποίο κινείται το ΣΑΕ, και του ατομικού επιπέδου, που κινείται η δασκάλα, και το οποίο διασφαλίζει τη μεταξύ τους ιδεολογική συνοχή;

Μία λεπτομερειακή απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν ξεπερνά μόνο τα όρια της εισήγησης, αλλά και τις δυνατότητές μου, λόγω έλλειψης επαρκών εμπειρικών στοιχείων.

Θα προσπαθήσω, ωστόσο, να δώσω μια πρώτη προσωρινή απάντηση, αναλύοντας κυρίως το ελληνόγλωσσο μέρος της εκπαίδευσης των παιδιών ελληνικής καταγωγής στο εξωτερικό, καθώς και τη σχέση μεταξύ του μητροπολιτικού κέντρου, της Ελλάδας, και του “Ελληνισμού της Διασποράς” χρησιμοποιώντας ως εργαλεία ανάλυσης τους όρους *εθνική και πολιτισμική ταυτότητα*.

Θα προσπαθήσω, μ’ άλλα λόγια, να εξετάσω τις προσπάθειες που καταβάλλει η Ελλάδα για να παρέμβει στην εκπαίδευση των ελληνοπαίδων εξωτερικού και να τους δημιουργήσει μιαν ελληνική συνείδηση, και να συσφίξει έτσι τις σχέσεις της με τις ελληνικές παροικίες στο εξωτερικό.

Οι αναλύσεις και οι σκέψεις που ακολουθούν νομίζω ότι μπορούν να βρουν εφαρμογή και σε άλλες χώρες αποστολής μεταναστών που διατηρούν δεσμούς με ομοεθνείς στο εξωτερικό.

Εντούτοις, δεν θα προχωρήσω στη μεταφορά και εφαρμογή των αναλύσεών μου σ’ άλλες περιπτώσεις και σε συγκρίσεις αυτών των περιπτώσεων. Τις μεταφορές, τις συγκρίσεις και την εξαγωγή συγκριτικών συμπερασμάτων τις αφήνω στους ακροατές.

1. Αποσαφήνιση των όρων πολιτισμική και εθνική ταυτότητα

Σ’ ό,τι αφορά τους όρους πολιτισμική και εθνική ταυτότητα θεωρώ αναγκαίες τις ακόλουθες διασαφηνίσεις. Η πολιτισμική και η εθνική ταυτότητα αλληλοεπικαλύπτονται σ’ ένα βαθμό, αλλά δεν συμπίπτουν και δεν είναι ταυτόσημες.

Όπως είναι γνωστό, η πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου διαμορφώνεται κάτω από συγκεκριμένες οικολογικές, γλωσσικές, πολιτιστικές, πολιτικές και σ’ ένα βαθμό βιογενετικές συνθήκες και αποτελεί έκφραση αυτού που ο Raveau (1987, όπως τον παραθέτει ο Auernheimer 1990.109), ονομάζει “συγχρονικό επίπεδο” και “συγχρονικά στοιχεία” προσδιορισμού της ταυτότητας.

Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί τρόπο και στάση ζωής, συναρτάται άμεσα με τις συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοποίησης του ατόμου και είναι ευρύτερη της εθνικής

ταυτότητας, η οποία περιορίζεται στα κοινά στοιχεία: γλώσσα, θρησκεία, κοινές παραδόσεις.

Ακολουθώντας τη λογική και την ορολογία του Raveau θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εθνική ταυτότητα εκφράζει το “διαχρονικό επίπεδο” προσδιορισμού της ταυτότητας, το οποίο μπορεί να αποτελείται από κοινά στοιχεία και συλλογικές εμπειρίες, αλλά και από μύθους.

Αυτό σημαίνει ότι ενώ η πολιτισμική ταυτότητα έχει βιωματικό χαρακτήρα και διαμορφώνεται κατά κύριο λόγο μέσα από την ενεργή ενασχόληση του ατόμου με το άμεσο κοινωνικοπολιτισμικό του περιβάλλον, η εθνική θα μπορούσε να καλλιεργηθεί και στα πλαίσια μιας εικονικής πραγματικότητας¹.

2. Εκπαίδευση και εικονική πραγματικότητα

Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι ο χώρος της εκπαίδευσης προσφέρεται για τη δημιουργία εικονικών πραγματικοτήτων και για τη μετάδοση μύθων και ιδεολογιών στις νέες γενιές, θα προσπαθήσω να αναζητήσω τέτοια στοιχεία στα περιεχόμενα των ελληνόγλωσσων διδακτικών υλικών που χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων εξωτερικού.

Τα συγκεκριμένα διδακτικά υλικά μπορούν να καταταγούν σε δύο κατηγορίες. Σ’ αυτά που χρησιμοποιούνται για τα ελληνόπουλα στην Ελλάδα και αποστέλλονται και στο εξωτερικό, και σ’ εκείνα που έχουν κατασκευαστεί ειδικά για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό.

Τα πρώτα είναι ξένα προς τα βιώματα, τις εμπειρίες, τις παραστάσεις και την κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα των ελληνοπαίδων εξωτερικού, γι’ αυτό και δεν συγκινούν ιδιαίτερα τα παιδιά. Επειδή, όμως, δεν υπάρχει πάντα το κατάλληλο υλικό, οι εκπαιδευτικοί αναγκάζονται να χρησιμοποιούν και τα ελλαδικά βιβλία, τα οποία είναι σε μεγάλο βαθμό ελλαδοκεντρικά και εθνοκεντρικά, όπως έδειξε πρόσφατη μελέτη (βλ. Φραγκουδάκη/Δραγώνα 1997).

Η δεύτερη κατηγορία διδακτικών υλικών είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα των παιδιών, αλλά καλλιεργεί συγχρόνως έντονα την ιδεολογία της κοινής βιογενετικής και πολιτισμικής καταγωγής των ανά την υφήλιο Ελλήνων, και της οικουμενικότητας του ελληνικού πολιτισμού.

Όπως έδειξα σε πρόσφατες μελέτες μου (βλ. Damanakis 1994 και Δαμανάκης 1996) τα διδακτικά υλικά αυτής της κατηγορίας δεν αγνοούν τη διπολιτισμικότητα και τη διγλωσσία των μαθητών. Από την άλλη πλευρά, όμως, δεν στηρίζονται σ’ ένα σαφώς διατυπωμένο διπολιτισμικό και διαπολιτισμικό θεωρητικό σκεπτικό. Μ’ αυτή την έννοια, οι αναφορές των συγγραφέων στη διπολιτισμικότητα και τη διγλωσσία των μαθητών έχουν πολλές φορές βερμπαλιστικό χαρακτήρα. Αντίθετα, οι ελλαδοκεντρικές και εθνοκεντρικές αναφορές τους είναι σαφείς και συγκεκριμένες.

Εξαίρεση αποτελούν σε μεγάλο βαθμό τα υλικά που κατασκευάστηκαν ή κατασκευάζονται στην Αυστραλία, στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής εκπαιδευτικής πολιτικής των Αυστραλιανών κυβερνήσεων.

¹ Την εθνική και την πολιτισμική ταυτότητα τις θεωρούμε ως συνθετικά στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας, η οποία μαζί με την προσωπική (ατομική) ταυτότητα συνθέτουν την ταυτότητα του εγώ.

Για να τεκμηριώσω τον ελλαδο- και εθνοκεντρικό χαρακτήρα των διδακτικών υλικών θα αναφέρω μερικά, ενδεικτικά παραδείγματα από τα περιεχόμενά τους.

Το πακέτο διδακτικού υλικού, που κατασκευάστηκε στην Ολλανδία και απευθύνεται σε μαθητές ελληνικής καταγωγής της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχει ως αφετηρία δέκα περιπέτειες του Οδυσσέα καθώς και μύθους του Αισώπου. Στόχος, βέβαια, των παραγωγών του υλικού είναι να οδηγήσουν τους μαθητές, μέσω των περιπετειών του Οδυσσέα, σε σύγχρονα θέματα και προβλήματα που έχουν άμεση σχέση με τον κοινωνικοπολιτισμικό περίγυρο των μαθητών. Εκτιμούμε, όμως, ότι αυτή η μετάβαση δεν επιτυγχάνεται μέσα στο ίδιο το υλικό σε ικανοποιητικό βαθμό, και άρα οι μαθητές μένουν εγκλωβισμένοι στο μυθικό κόσμο του Οδυσσέα (βλ. Πρόγραμμα Ολλανδίας).

Ένα δεύτερο πακέτο που κατασκευάστηκε στις ΗΠΑ, αποτελείται από τέσσερα βιβλία πολιτισμικού περιεχομένου και απευθύνεται σε μαθητές ελληνικής καταγωγής των τάξεων Α΄ - Δ΄, έχει ένα έντονο προσανατολισμό προς το απώτερο ελληνικό παρελθόν. Οι αρχαίοι Έλληνες παρουσιάζονται ως ένας λαός που ανέπτυξε ένα σπουδαίο πολιτισμό και έδωσε “στον κόσμο πολλές ιδέες (όπως δημοκρατία, ελευθερία κτλ., σημείωση του συγγραφέα) που έγιναν η βάση του σημερινού πολιτισμού”.

Οι μαθητές μιλούν με έντεχνο τρόπο στην ιδέα ότι είναι απόγονοι ένδοξων προγόνων. Αυτό επιχειρείται μέσα από μια διαχρονική ανάλυση της ελληνικής γλώσσας.

Οι παραγωγοί του υλικού αναλύουν, για παράδειγμα, από την Οδύσεια το στίχο “Πολλών δ’ ανθρώπων είδεν άστεα και νοον έγνω”, έτσι ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές ότι κάποιες λέξεις διατηρούνται αναλλοίωτες και στην νεοελληνική γλώσσα, και κάποιες άλλες διαφοροποιήθηκαν ελαφρά ή χρησίμευσαν ως βάση για τη δημιουργία νέων λέξεων (π.χ. νοος, νους / άστυ, αστικός) (βλ. Greek Bilingual Social Studies Series).

Τέλος, στο διδακτικό υλικό που κατασκευάστηκε από συνεργάτες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Ελλάδος και απευθύνεται σε μαθητές ηλικίας 6-14 ετών στις ΗΠΑ δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στον “ελληνικό πολιτισμό και την ελληνορθόδοξη παράδοση”.

Σύμφωνα με τις αναφορές των παραγωγών, κυρίαρχα κριτήρια επιλογής των περιεχομένων του υλικού ήταν οι “αξίες της ορθόδοξης παράδοσης” και η συμβολή του ελληνικού πολιτισμού “στη διαμόρφωση του δυτικού πολιτισμού” και ιδιαίτερα η “επίδραση του στο αμερικάνικο έθνος”. (εισαγωγικό θεωρητικό κείμενο για το δάσκαλο στο βιβλίο δασκάλου, (βλ. Μαθαίνω Ελληνικά).

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα μορφωτικά περιεχόμενα της ελληνόγλωσσης διδασκαλίας στο εξωτερικό αντλούνται κυρίως από το απώτερο ιστορικό, πολιτισμικό παρελθόν και στοχεύουν προπάντων στη διαμόρφωση μιας εθνικής συνείδησης στις νέες γενιές της διασποράς. Η τάση εξιδανίκευσης του παρελθόντος συνοδεύεται πολλές φορές από μια εξιδανικευμένη εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας. Αυτή η δεύτερη εξιδανίκευση συντελείται είτε μέσω του διδακτικού υλικού είτε μέσω της οικογένειας (διηγήσεις των γονέων ή των παππούδων-γιαγιάδων)² είτε μέσα από τις ευκαιριακές επισκέψεις των παιδιών κατά τη διάρκεια των διακοπών στην

² Σε πρόσφατη μελέτη μας που αφορά στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο Βέλγιο και στη Γαλλία διαπιστώσαμε ότι η οικογένεια δίδει ιδιαίτερη έμφαση στη συναισθηματική σχέση των παιδιών με την ελληνική γλώσσα, την Ελλάδα και ό,τι είναι ελληνικό. Αυτό σημαίνει ότι η σχέση που αποκτά το παιδί με την Ελλάδα, μέσω της οικογένειάς του, δεν είναι οπωσδήποτε εκλογικευμένη (Βλ. Δαμανάκης 1997).

Ελλάδα (η Ελλάδα ως χώρα του ήλιου, της θάλασσας και της διασκέδασης) είτε, τέλος, μέσω της σύγχρονης τουριστικής διαφήμισης.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες μια μερίδα παιδιών και νέων ελληνικής καταγωγής αποκτά μια «εθνική» συνείδηση η οποία είναι προϊόν εξιδανικεύσεων και στερείται συγχρονικών στοιχείων.

Στον αντίποδα αυτής της μερίδας νέων υπάρχει μια άλλη μερίδα, η οποία αποτελεί μάλλον την πλειοψηφία και που δεν έχει ιδιαίτερες στενές σχέσεις με την Ελλάδα, δεν φοιτά σε Τμήματα Διδασκαλίας της Ελληνικής και απομακρύνεται συνεχώς από τις ελληνικές παροικίες. Υποθέτουμε ότι ένας παράγοντας γι' αυτή την απομάκρυνση είναι η ίδια η ελληνόγλωσση εκπαίδευση η οποία σε πολλές περιπτώσεις είναι ξένη προς τα βιώματα, τις παραστάσεις, τις εμπειρίες, τις ανάγκες και τις προσδοκίες των παιδιών και τους απωθεί αντί να τους έλκει.

Προϊόν και συγχρόνως φορέας και ανα-παραγωγός αυτών των καταστάσεων και διαδικασιών εκτιμούμε ότι είναι και η νεαρή δασκάλα του παραδείγματος μας. Γι' αυτήν τα ελληνικά χρώματα είναι “άγια χρώματα”, η ορθοδοξία “δραστήρια και δυναμική συσπειρώνει τον ελληνισμό”, η ελληνική γλώσσα είναι “πανάρχαια”, “πανέμορφη” και “φορέας ιδεολογίας και πολιτισμού”, η Ελλάδα “δεν είναι απλά πατρίδα” αλλά “είναι σύμβολο πολιτισμού” και ο “υπέροχος” ελληνικός πολιτισμός πρέπει “να μείνει ΑΓΓΙΧΤΟΣ”.

Υποθέτουμε ότι στο ιδεολογικό οικοδόμημα της νεαρής δασκάλας ΑΓΓΙΧΤΟΣ σημαίνει αμετάβλητος αναλλοίωτος. Δηλαδή, ένας μύθος, ένα άπιαστο ιδανικό ψηλά στον Όλυμπο, όπως οι Ολύμπιοι θεοί.

4. Η σχέση μεταξύ του “μητροπολιτικού κέντρου” και του “Ελληνισμού της Διασποράς”

Θέση μου είναι ότι η ιδεολογία της δασκάλας εντάσσεται σε μια ευρύτερα αποδεκτή ιδεολογία, η οποία δεν είναι βέβαια η μοναδική, φαίνεται όμως να είναι ακόμα η κυρίαρχη. Θα προσπαθήσω να στηρίξω αυτή τη θέση μου μέσα από τη σκιαγράφηση της σχέσης μεταξύ του “μητροπολιτικού κέντρου”, της Ελλάδας, και του “Ελληνισμού της Διασποράς”.

Πυρήνας του όρου ελληνισμός είναι η πίστη στην κοινή βιογενετική και πολιτισμική καταγωγή. Πρωτογενές συνθετικό στοιχείο της πολιτισμικής καταγωγής είναι ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός. Στην ιστορική πορεία, και συγκεκριμένα κατά τη βυζαντινή περίοδο, προστέθηκε ένα δεύτερο στοιχείο, η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Έτσι δημιουργήθηκε η ελληνορθόδοξη παράδοση, η οποία εξελίχτηκε σε εθνική φιλοσοφία που διαπερνά και τη σχέση Ελλάδας και Ελληνισμού της Διασποράς.

Όπως ορθά υποστηρίζει ο Καζάκος (1994, 104) αυτή *“η φιλοσοφία τονίζει κυρίως τα εθνικά ζητήματα και την υποχρέωση (“ιστορική ευθύνη”) των απόδημων Ελλήνων να συμπαραταχθούν με το εθνικό κέντρο”*.

Τεκμήρια γι' αυτό μπορεί να βρει κανείς σε αρκετά κυβερνητικά κείμενα ή σε κείμενα ατόμων που κατέχουν κυβερνητικές ή πολιτειακές θέσεις, όπως για παράδειγμα στα πρόσφατα μηνύματα του προέδρου της δημοκρατίας και του Γενικού Γραμματέα Απόδημου Ελληνισμού προς τους απόδημους.

Ο πρόεδρος της δημοκρατίας στο μήνυμά του (το Μάρτιο του 1997) με αφορμή την επέτειο της 25ης Μαρτίου υπογραμμίζει ότι *“προτεραιότητα στους στόχους μας ως έθνος και ως κράτος έχει η θωράκιση της εθνικής μας ανεξαρτησίας από εξωτερική απειλή”*.

Ο δε Γ.Γ. στο μήνυμά του (με την ευκαιρία ανάληψης των καθηκόντων του) χαρακτηρίζει την Ελλάδα ως *“την μητέρα Πατρίδα”*, η οποία *“ατενίζει με αισιοδοξία το μέλλον, στηριζόμενη στο σταθερό βραχίονα που ο Απόδημος Ελληνισμός της προσφέρει”* (Μεταναστευτικά Νέα, Νοέμβριος 1996).

Ένα ιστορικό τεκμήριο για τη σχέση Κέντρου και Αποδήμων αποτελεί, τέλος, το ψήφισμα του Σ.Α.Ε., στο οποίο αναφέρθηκε ήδη στο προλογικό μέρος της εισήγησής μου. Στην ιδρυτική συνέλευση του Σ.Α.Ε. υπήρξε μια ένταση -όπως μας πληροφόρησαν τα Μ.Μ.Ε.- μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή μεταξύ του κράτους και της εκκλησίας. Τα αίτια της έντασης δεν ήταν μόνο ιδεολογικά, αλλά και οικονομικά και πολιτικά.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως τον φυσικό ηγέτη των απόδημων Ελλήνων και δεν προτίθεται να παραιτηθεί απ’ αυτό το δικαίωμα.

Ο μητροπολίτης Ελβετίας Δαμασκηνός (1996, 165) αναφερόμενος στη Συνέλευση του Σ.Α.Ε. γράφει: *“ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο πράγματι δεν μπορεί αζημίως για το γενικότερο κύρος του στην Ορθόδοξη Εκκλησία να παραιτηθεί ή έστω να περιορίσει την πνευματική του ευθύνη για την ορθή και εύρυθμη λειτουργία του εκκλησιαστικού σώματος της Ορθοδόξου Διασποράς. Υπό το πνεύμα αυτό θα πρέπει να ερμηνευθούν όχι μόνο οι γνωστές περιστασιακές εντάσεις μεταξύ των εκπροσώπων των κοινοτήτων και της τοπικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας, αλλά και η αποδιδόμενη σε πανορθόδοξο πλαίσιο έμφαση για την κανονική διευθέτηση της υφιστάμενης δικαιοδοσιακής συγχύσεως στην ορθόδοξη Διασπορά. Υπό την έννοια αυτή οποιαδήποτε υποχώρηση της Μητρός Εκκλησίας στο χώρο της ορθοδόξου Διασποράς λειτουργεί αναμφιβόλως ως ένα ερεθιστικό προηγούμενο για την προβολή και άλλων ευνόητων και οπωσδήποτε ενοχλητικών αμφισβητήσεων”*.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις με τη σειρά τους αναζητούν στους απόδημους Έλληνες ένα οικονομικό και προπάντων πολιτικό σύμμαχο που θα τις στηρίζει σε δύσκολες περιστάσεις. Τα διαφορετικά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα οδήγησαν σε μια «σύγκρουση» η οποία απείλησε προσωρινά τις εργασίες του Συμβουλίου. Η σχέση μεταξύ εκκλησίας και κράτους αποκαταστάθηκε, ωστόσο, μέσω της προσφυγής σε κοινά διαχρονικά στοιχεία (ελληνορθόδοξη παράδοση) και μέσω του προσωρινού παραμερισμού των συγχρονικών στοιχείων που δημιουργούσαν τριβές μεταξύ των δύο πλευρών.

Όπως, όμως, έχω τονίσει και σε παλαιότερη μελέτη μου (Damanakis 1998) αυτός ο συμβιβασμός συντελέστηκε σε βάρος της κοινωνικοπολιτισμικής ετερότητας των ελληνικών παροικιών στις διάφορες χώρες υποδοχής. Όπως προκύπτει δε από το ίδιο το ψήφισμα του Σ.Α.Ε., το σημείο συνάντησης και συμφωνίας μεταξύ των διαφόρων πλευρών και η διασφάλιση μιας έστω *minimum* συναίνεσης επιτεύχθηκαν με την επίκληση διαχρονικών στοιχείων (εθνικές και θρησκευτικές αξίες) και την αναφορά σε εθνικούς κινδύνους. Μ’ άλλα λόγια, με την προσφυγή σε μια εθνική ιδεολογία, η οποία οφείλει να αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία μιας κοινής εθνικής ταυτότητας, η οποία με τη σειρά της θα λειτουργήσει ως συνδετικός, ιδεολογικός κρίκος μεταξύ των Ελλήνων εντός και εκτός Ελλάδας.

Στα πλαίσια της παραπάνω ιδεολογικής προσέγγισης ο *“οικουμενικός ελληνισμός”* παρομοιάζεται με τον ανθρώπινο οργανισμό. *“Δεσμοί αίματος και δεσμοί*

πνεύματος λειτουργούν για πολλούς αιώνες στο τοπικό και στο οικουμενικό σώμα του Ελληνισμού, όπως λειτουργούν οι αισθήσεις στον ανθρώπινο οργανισμό, ώστε να του εξασφαλίζουν όχι μόνο την οργανική συνοχή, αλλά και την λειτουργική ευρωστία στη δύσβατη ατραπό των ιστορικών του πεπρωμένων”, (μας πληροφορεί ο Μητροπολίτης Ελβετίας Δαμασκηνός, 1996, 164).

Και βέβαια, αν δεχτούμε τη μεταφορά του Γ.Γ. Απόδημου Ελληνισμού, ότι δηλαδή οι απόδημοι Έλληνες αποτελούν το “σταθερό βραχίονα”, τότε γεννάται το ερώτημα, ποιοι αποτελούν τα λοιπά μέλη του σώματος και προπάντων το σκεπτόμενο εγκέφαλο. Προφανώς, το εθνικό κέντρο επιφυλάσσει το ρόλο του σκεπτόμενου εγκέφαλου για τον εαυτό του, γιατί έτσι διασφαλίζει τα δικά του συμφέροντα.

Κατά πόσο η παραπάνω ιδεολογία και η βασιζόμενη σ’ αυτήν σχέση μεταξύ κέντρου και αποδήμων εξυπηρετεί και τα άμεσα συμφέροντα και ενδιαφέροντα των δευτέρων είναι αμφίβολο.

5. Τα όρια αντοχής της εθνικής ταυτότητας των αποδήμων

Συνοψίζοντας και σχηματοποιώντας τις μέχρι τώρα αναλύσεις μας και με βάση τη διαφοροποίηση μεταξύ εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το εθνικό κέντρο προωθεί την εθνική ταυτότητα παραμελώντας την κοινωνικοπολιτισμική ταυτότητα, η οποία διαμορφώνεται στην παροικία και στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον της χώρα υποδοχής.

Η προώθηση της πίστης σε μια κοινή πολιτισμική καταγωγή εγγίζει τα όρια του μύθου και αποτελεί μια συντηρούμενη ιδεολογία που δεν έχει άμεση σχέση με την πραγματικότητα της διασποράς, αλλά και της σύγχρονης Ελλάδας. Πρόκειται για μια “ελληνική συνείδηση” που είναι προϊόν μιας *εξιδανίκευσης* από τη μια του απώτερου πολιτισμικού παρελθόντος και της ορθοδοξίας, και από την άλλη της Ελλάδας ως χώρας.

Οι αρχαιοελληνικές και οι φολκλοριστικές (φουστανέλα) αμφιέσεις των παιδιών και των νέων σε πολιτιστικές, σχολικές ή παροικιακές εκδηλώσεις αποτελούν τα εμφανή σύμβολα αυτής της συντηρούμενης ιδεολογίας.

Στοιχεία συντήρησης αυτής της ιδεολογίας βρίσκει κανείς -όπως ήδη διαπιστώσαμε- και στα διδακτικά υλικά που χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στους Έλληνες της διασποράς.

Υποθέτουμε ότι αυτή η ιδεολογία, επηρεάζει σ’ ένα βαθμό την κοινωνικοποίηση του ατόμου, αλλά δεν διαμορφώνει την πολιτισμική του ταυτότητα μια και αυτή διαμορφώνεται σε μια συνεχή και αδιάκοπη διαδικασία επεξεργασίας των καθημερινών βιωμάτων, εμπειριών και παραστάσεων. Αν τα καθημερινά βιώματα, οι εμπειρίες, οι παραστάσεις και οι γνώσεις προέρχονται από ένα διπολιτισμικό-διγλωσσικό περιβάλλον, τότε και η πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου θα έχει διπολιτισμικό χαρακτήρα.

Από την άλλη πλευρά πρέπει, όμως, να υποθέσουμε ότι όσο αυτή η ιδεολογία καλλιεργείται συστηματικά στο σχολείο (στα πλαίσια διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού) και στις διάφορες “παροικιακές τελετουργίες” δεν αφήνει ανεπηρέαστο το άτομο, αλλά και την ομάδα. Εκτιμούμε ότι τα περιεχόμενα της εξιδανίκευσης, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω, συμβάλλουν σημαντικά στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης συνείδησης περί βιογενετικής και πολιτισμικής καταγωγής.

Αυτήν την συνείδηση, η οποία είναι προϊόν της *εξιδανίκευσης* και της *μυθοποίησης* του παρελθόντος και δεν συνοδεύεται από τα συγχρονικά στοιχεία που προαναφέραμε, την αποκαλούμε “*εικονική εθνική ταυτότητα*”³ και την αντιδιαστέλλουμε από την *πολιτισμική ταυτότητα*, η οποία είναι προϊόν της διαδικασίας πολιτισμοποίησης και γενικότερα κοινωνικοποίησης του ατόμου κάτω από συγκεκριμένες και πραγματικές συνθήκες.

Η αντίφαση που διαφαίνεται από τις παραπάνω αναλύσεις και ιδιαίτερα από την αντιδιαστολή μεταξύ της εικονικής εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ταυτότητας, δεν αποτελεί, οπωσδήποτε, πρόβλημα για το άτομο, όσο αυτό ζει σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία η οποία ανέχεται ή και αποδέχεται την πολιτισμική ετερότητα. (Οι Ελληνοαμερικανοί, για παράδειγμα, μπορούν να επικαλούνται την εθνική τους καταγωγή και να παρελαύνουν την 25η Μαρτίου στη Νέα Υόρκη με τις εθνικές τους στολές, χωρίς να γίνονται αντικείμενο στιγματισμού από την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα).

Θα μπορούσαμε μάλιστα να υποστηρίξουμε ότι η εικονική εθνική ταυτότητα, ως προϊόν εξιδανίκευσης του απώτερου πολιτισμικού παρελθόντος συμβαδίζει με την εικόνα που έχουν πολλοί ξένοι για την Ελλάδα, την οποία γνωρίζουν και βλέπουν μέσα από τον κλασικό αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Μ’ αυτήν την έννοια, αυτή η ταυτότητα μπορεί και να ενισχύεται από τον περίγυρο στη χώρα υποδοχής.

Αυτό που αποκαλούμε εικονική εθνική ταυτότητα δεν έρχεται αντιμέτωπο με την ελληνική (ελλαδική) πραγματικότητα, και κατά συνέπεια, το άτομο δεν αισθάνεται την αντίφαση μεταξύ εικονικής εθνικής ταυτότητας και πολιτισμικής ταυτότητας.

Σε περίπτωση, όμως, παλιννόστησης, αυτή η αντίφαση αναδεικνύεται και μπορεί ν’ αποβεί μοιραία για το άτομο, επειδή η πολιτισμική του ταυτότητα διαφοροποιείται από εκείνη των ελλαδιτών. Και το κυριότερο, η εικονική εθνική ταυτότητα και η εξιδανικευμένη εικόνα, που είχε για την Ελλάδα, καταρρέουν σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, που δεν του αφήνουν περιθώρια για ομαλή κοινωνικοπολιτισμική ένταξη ή έστω προσαρμογή.

Αυτό το πρόβλημα περιγράφεται παραστατικά και αυθεντικά από έναν “παθόντα”, ο οποίος προέρχεται από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας, είναι φιλόλογος και συγγράφει τη διδακτορική του διατριβή στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Λεει, λοιπόν, ο συγκεκριμένος φιλόλογος: “[...] το τρίτο που θα ήθελα να επισημάνω είναι αυτό το πρόβλημα της ψυχολογικής περιθωριοποίησης ή τέλος πάντων του ψυχολογικού αντίκτυπου, που έχουν όλες αυτές οι καταστάσεις στα παιδιά αυτά.

Πρέπει να πω το εξής, έρχονται από την Αλβανία, ή και από άλλες χώρες φαντάζομαι, στην Ελλάδα έχοντας στο νου τους μια εξιδανικευμένη εικόνα της Ελλάδας. Δηλαδή, να είσατε σίγουροι ότι τη φαντάζονται την Ελλάδα πάρα πολύ διαφορετική από αυτή που βρίσκουν εδώ. Έχουν ένα μύθο ο οποίος, δυστυχώς, καταρρέει ακόμα και στα σύνορα. Ακόμη και τη στιγμή που παραδίδει ο γονιός το διαβατήριό για να περάσει” (βλ. Δαμανάκης 1997, 35).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η εξιδανικευμένη εικόνα για την Ελλάδα, ο νόστος, ο μύθος για τη μητέρα πατρίδα, οι ουτοπικές προσδοκίες έρχονται αντιμέτωπα με μια σκληρή πραγματικότητα, κάτω από

³ Εικονική με την έννοια ότι είναι προϊόν μύθων και εξιδανικεύσεων και στερείται συγχρονικών στοιχείων.

την οποία πολλές φορές καταρρέουν. Έτσι, ο μύθος γίνεται πραγματικότητα, αλλά μόνο ως προς τις αρνητικές συνέπειές του.

6. Επίλογος

Συνοψίζοντας τις μέχρι τώρα αναλύσεις μας μπορούμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα.

Αν δεχτούμε ότι οι κατηγορίες, σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να (αυτο)προσδιοριστεί μια εθνοτική ομάδα είναι:

1. η γεωγραφική,
2. η οικονομική,
3. η πολιτική,
4. η πολιτισμική,
5. η γλωσσική,
6. η βιογενετική και
7. η θρησκευτική,

τότε πρέπει να διαπιστώσουμε ότι οι ελλαδίτες Έλληνες και οι Έλληνες της διασποράς διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ τους ως προς τις τρεις πρώτες κατηγορίες (γεωγραφική, οικονομική, πολιτική).

Σε μικρότερο βαθμό διαφοροποιούνται ως προς την πολιτισμική, τη γλωσσική και βιογενετική και σε ακόμα πιο μικρό βαθμό ή καθόλου ως προς τη θρησκευτική.

Το κέντρο, λοιπόν, προσπαθεί να ενεργοποιήσει εκείνες τις παραμέτρους που μπορούν να αποτελέσουν συνδετικό κρίκο μεταξύ αυτού και των αποδήμων. Δηλαδή, πρώτο απ' όλα τη θρησκευτική και στη συνέχεια τη γλωσσική και την πολιτισμική παράμετρο.

Μια τέτοια παρέμβαση του κέντρου μπορεί να έχει ως κίνητρο το ενδιαφέρον του να διατηρεί τη δυνατότητα παρέμβασης, επηρεασμού και κινητοποίησης των αποδήμων. Μπορεί, όμως, να αποτελεί και ένα είδος απάντησης στην κατά κανόνα αφομοιωτική πολιτική που επιφυλάσσουν οι χώρες υποδοχής στις πολιτισμικές μειονότητες.

Εκτιμούμε ότι το πρόβλημα δεν είναι αυτή καθαυτή η παρέμβαση του κέντρου, αλλά ο τρόπος παρέμβασης και ο απώτερος στόχος της. Όταν ο στόχος της παρέμβασης είναι ο “πατερναλισμός” των αποδήμων, όπως υποστηρίζει και ο Καζάκος (1994, 11), τότε αυτή εγκυμονεί τον κίνδυνο σύγκρουσης μεταξύ κέντρου και αποδήμων.

Από την άλλη μεριά, όταν η παρέμβαση του κέντρου στο χώρο της εκπαίδευσης παραμελεί την κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα των παιδιών και προσπαθεί να δημιουργήσει μια εικονική πραγματικότητα στα πλαίσια της οποίας θα καλλιεργήσει μια επίσης εικονική εθνική ταυτότητα, τότε αυτή εγκυμονεί τον κίνδυνο να προκαλέσει εσωτερικές συγκρούσεις στο άτομο και να διαταράξει τη διαδικασία διαμόρφωσης μιας ταυτότητας, που να αντιστοιχεί στις κατά κανόνα διπολιτισμικές - διγλωσσικές συνθήκες κοινωνικοποίησής του.

Οι αναλύσεις μας δείχνουν ότι οι προσπάθειες της Ελλάδας να παρέμβει στην κοινωνικοπολιτισμική και πολιτική ζωή των αποδήμων και ιδιαίτερα στην εκπαίδευση των νέων γενεών έχει σ' ένα βαθμό ένα πατερναλιστικό χαρακτήρα (στο παρελθόν ο πατερναλισμός ήταν εντονότερος), και από την άλλη μεριά κινείται στη σφαίρα μιας

ιδεολογίας που δεν συνδέεται άμεσα με την κοινωνικοπολιτισμική και πολιτική πραγματικότητα των Ελλήνων της διασποράς.

Η μέχρι τώρα εμπειρία δείχνει ότι η προσπάθεια του κέντρου να δημιουργήσει μια εθνική ιδεολογία που θα χρησιμεύσει ως πλαίσιο για τη λειτουργία όλων των Ελλήνων, εντός και εκτός Ελλάδας, ως μιας ιδεολογικής κοινότητας μπορεί να έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στο παρελθόν. Εφόσον όμως δεν στηρίζεται σε στέρεα, αντικειμενικά και συγχρονικά στοιχεία δεν έχει προοπτική.

Το ζητούμενο, επομένως είναι, τα περιεχόμενα της εθνικής ταυτότητας να μετεξελιχθούν έτσι, ώστε να μπορούν να αποτελούν συνθετικό στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας και της ταυτότητας του εγώ των αποδήμων, και να έχουν νόημα για τη ζωή τους στις χώρες που ζουν.

Βιβλιογραφία:

- Auernheimer Georg (1990):** *Einführung in die Interkulturelle Erziehung*
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Damanakis Michael (1994):** *Greek Teaching Materials Abroad*, in: *European Journal of Intercultural Studies*, Vol 5, 2/94 (pp 35-46).
- Damanakis Michael (1998):** *Pluralität, Homogenität und Herrschaft*, in: I. Gogolin, M. Krüger-Potratz, M. A. Meyer (Hrsg): *Pluralität und Bildung*. Lesket Buderich, Opladen.
- Raveau F. (1987):** *Ethnicity, Migrations and Minorities*, in: CERI, (Ed): *Multicultural Education*, Paris.
- Rigas Anastasia-V (1999):** (ed): *Education of Ethnic Minorities: Unity and Diversity*, 12th World Congress Rethymno, Crete-Greece May 9-12, 1997. Ellinika Grammata, Athens.
- Δαμανάκης Μιχάλης (1996):** *Ιδεολογικές παραδοχές και στόχοι της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στα ελληνόπουλα εξωτερικού. (Εισήγηση στο διεθνές επιστημονικό συνέδριο "Ο Ελληνισμός της Διασποράς. Προβλήματα και προοπτικές". Κως 5-8 Ιουλίου 1996).*
- Δαμανάκης Μιχάλης (1997):** "Η Εκπαίδευση των Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση" Gutenberg, Αθήνα.
- Δαμανάκης Μιχάλης (1997) (επιμ.):** *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, Gutenberg, Αθήνα.
- Δαμασκηνός Παπανδρέου (1996):** *Orthodoxie und das Auslandsgriechentum* (Ορθοδοξία και Ελληνισμός του εξωτερικού), στο: PHILIA: Zeitschrift für wirtschaftliche, ökonomische und kulturelle Zusammenarbeit der Griechisch-Deutsche Initiative, II/1995, I/1996 (σ. 160-166).
- Καζάκος Πάνος (1994):** *Απόδημος Ελληνισμός και εθνικά θέματα*, στο περιοδ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 3/94 (σ. 103-134)
- Φραγκουδάκη Άννα - Δραγώνα Θάλεια (επιμέλεια) (1997):** «Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση». Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Διδακτικό Υλικό:

1. **Πρόγραμμα Ολλανδίας**
ZEG-project, Greeks ABC Amsterdam 1987.
2. **Μαθαίνω Ελληνικά**
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1989 κ.ε..
3. **Greek Bilingual Social Studies Series**
Evaluation Dissemination and Assessment Centre. Massachusetts 1981, Dallas 1983.
(National Dissemination Centre, 417 Rock Street, Fall River, MA02720).